

Sin ils fastitgs dils lungatgs grischuns

Noemi Adam-Graf interquera per sia dissertaziun dialects ed idioms dil cantun Grischun

DA SANDRO BUCHLI / ANR

■ Ella ha in fin sensori linguistic e senza dubi ina pissiun per lungatgs minoritars sco il romontsch.

Carschida si ei *Noemi Adam-Graf* denton a Cuera en ina famiglia tudestga e pér pli tard vegnida en contact cul romontsch e cul talian. «Cul talian sun jeu vegnida en contact perquei che nus essan ir savens en vacanzas cul camper sill'Insla Elba», raquenta ella el discuers. Romontsch perencunter hagi ella cunzun empriu tras siu amitg ed ussa um *Marc* ch'ei oriundamein da Trin. Noemi Adam-Graf discuora perquei era cul bi colorit local da Trin, aschia gi ella per exempel «beca» e buca «buca».

Studi a Turitg ed ussa turnada el Grischun

Suenter la matura bilingua a Cuera sedecida ella da studegiar linguistica tudestga e taliana all'Universitad el marcau da Turitg – sco aunc biars giuvens grischuns fan quei. Buca tuts tuornan denton els cuolms, mo tier Noemi Adam-Graf ei quei auter. «Finend il studi hai jeu sentiu che la scienza ei mia gronda pissiun e ch'jeu perscrutass vinavon bugen lungatgs, cunzun las varietads discurreidas el Grischun.» Grazia agl Institut da cultura

grischuna ha ella survegniu la schanza da scriver ina dissertaziun davart la situaziun linguistic-dialectala dil Grischun. Pils proxims treis onns eis ella ussa vid retschercar, scriver, far intervestas ed ei plinavon aunc parzialmeins scolasta da talian alla scola cantunala a Cuera. «Quei ei ina buna mischeida per mei, aschia sai jeu desperas era aunc far experienschas d'instruir.»

Far intervestas e scriver

Per sia lavur sesiara Noemi Adam-Graf denton buca solitariamein en ina stanza giu el tschaler, mobein rimna datas en discuers persunals e cun in questiunari. «Aschia sun jeu era denter la gliעד, quei plai fetg bein a mi.» Il tema ei ordvart interessants ord perspectiva romontscha. Noemi Adam-Graf interquera co laics dil lungatg da tut las vegliadetgnas percepschan lungatgs e dialects. Ella va en tut las 11 regions politicas dil Grischun e damonda tut en tut 88 personas davart lur lungatg mumma e co els percepschan auters dialects ni idioms. Avon duas jannas ha ella per exempel intervistau ina giuvna da Mustér e dumandau: «Con bein plaian a ti auters dialects tudestgs, talians, ni romontschs? Tgei dialects plaian a ti in summa buc?» Alla damon-

da, co ins valetescha il romontsch, san ils probands rispunder cun adjectivs sco «scharmant, cultivau, precis, lom, dir, bi, mitgiert, amicabel.» La scala da valetaziun sebase sin in studi internaziunal ed

Noemi Adam-Graf.

FOTO S. BUCHLI

ei enconuschenta sut il num «AToL-scala». Tenor quella scala duess ins saver valetar mintga lungatg sin quest mund. Tier tontas intervistas ed incumbensas sedamondan ins co Noemi Adam-Graf organischesa siu mintgagi. «Luvrar efficient ei fetg impurtont per ina tala lavur, perquei ch'ins savess adina aunc far dapli e pli exact, mo enzacu ei il temps semplamein limitaus», tradescha ella.

In'impurtonta e part innovativa dalla dissertaziun da Noemi Adam-Graf ein las schinumadas cartas mentalas (engles: mental maps). Quella sparta dalla linguistica ei fetg moderna allas universitads e tochen dacheu aunc buca vegnida applicada sistematicamein per igl entir Grischun. Ei setracta da cartas geograficas dil cantun Grischun nua ch'ils probands ston indicar cun ina color en tgei spazis ch'ins tschontscha tgei dialect. Aschia eis ei pusseivel da visualisar ils meinis subjectivs sin ina carta geografica. Ina finamira dil studi eis ei dad eruir sche per exempel gliעד giuvna percepscha differentamein ils dialects che gliעד pli veglia. Adam-Graf suppona, che gliעד giuvna ei buca pli aschi pertscharta dalle differenzas dialectalas, vul dir ch'il lungatg seigi vegnius pli unitars ellas regiuns e s'adattaus ad in standard. Mo

quei ei pil mument mo ina tesa e sto igl εμπrem aunc vegnir documentau e cumprovau.

Sustegn da tuttas varts

Noemi Adam-Graf ei plaunsiu s'endisada vid siu mintgagi intensiv da scriver e dar scola. Pil mument eis ella aunc vi da rimnar datas e viagescha perquei en tut las regions dil Grischun. «Aschia emprendel jeu d'enconuscher per exempel l'Engiadina, ina region ch'ei aunc buca fetg enconuschenta a mi», ed ha aschia era scuvretg ina nova pissiun: «Ils pass grischuns ein bellezza ed jeu mon adina pli bugen si els aults.» Era impurtont per Adam-Graf ei il scomi professional cul linguist *Oscar Eckhardt* digl Institut da cultura grischuna sco era sia professoressa *Elvira Glaser* ed il romanist *Stephan Schmid*. Els treis accumpognan e motivepschan la giuvna durent las retschercas. Sustegn survegn ella da siu um Marc e ses buns amitgs el contuorn. «Grazia ad els sai jeu sedistaccar bein dil scriver.» Savens va ella era als giugs dil Club da ballapei Trin e scriva lu gest era aunc rapports dil giug. Ils plans suenter la dissertaziun ein aunc buca palpabels, mo enzatgei vegn segir a seder cul temps. Evident ei perencunter: «Lungurus vegn ei segir buc.»